

نشریه علمی تمدن اسلامی و دین پژوهی

سال دوم / شماره ششم / زمستان ۱۳۹۹

الگوی محاسبه وحدت لازم برای وصول به تمدن نوین اسلامی^۱

محمد اسمعیل رستمی نیا^۲

(۲۷ - ۴۶)

چکیده

بخش زیادی از تجارب تاریخ، ثبت پیروزی و ناکامی‌ها است. ثبت هر پیروزی بزرگی و سرعت آن، یادآور عامل اصلی وحدت است، اگر مصادیقی از ناکامی در تاریخ گزارش شده باشد، یکی از علل متصوره اولیه آن، تفرقه بین ملت‌ها است. این تجربه تاریخی، وحدت را لازمه وصول به افق‌های بلند دانسته و استفاده از این عامل را شدیداً مورد تأکید قرار می‌دهد. نگرش دینی، مشحون از استناد به وحدت بوده و پیروان خود را به آن رهنمون می‌شود. انقلاب اسلامی نیز، در تلاش برای ایجاد تمدن نوین اسلامی ناگزیر از بهره حداکثری از این عامل محوری است. واضح است تمدن توسط یک یا چند نفر، محقق نمی‌شود؛ بلکه اجتماع متحد انسانی را لازم دارد. این کار همگانی حاصل جمع جبری کار افراد نبوده، بلکه کار اجتماعی و سیستمی را نیاز دارد. در این مسیر، شناخت دقیق سطوح مختلف وحدت، منتهی به تمدن اسلامی ضروری است. حال بر بهره‌گیری از مباحث کاربردی مطرح شده در گروه وحدت کلمه و با کمک روش اسنادی به این سؤال پاسخ داده می‌شود: الگوی مناسب محاسبه وحدت لازم برای وصول به تمدن نوین اسلامی کدام است؟

واژگان کلیدی: وحدت، تمدن، تمدن اسلامی و تمدن نوین اسلامی

۱. این مقاله حاصل گفتگوهای علمی پیرامون تمدن و وحدت در یک گروه مجازی ۲۵۰ نفره متشکل از اساتید حوزه و دانشگاه و مسئولین اجرایی طی سال ۱۳۹۹ است.

۲. استادیار مرکز پژوهشی تمدن اسلامی و دین پژوهی پیامبر اعظم (ص) rostaminia52@yahoo.com

بیان مسئله

اوج آرمان و آرمان خواهی از انقلاب اسلامی، ساخت تمدن نوین اسلامی منتهی به تمدن موعود مهدوی است. در فرایند حصول آرمان‌های فوق باید از ادواری (مثل فرایند پنجگانه فرایند تحقق انقلاب اسلامی) گذر کرد که در هر دوره فعالیت و اقداماتی ضرورت داشته، و در اجرا فعالیت و اقدامات و تحقق هر کدام، موانعی متصور است. از جمله لوازم به دست آوردن موفقیت در این مسیر برخوردار بودن از عامل مهم و قدرت آفرین «وحدت» در مؤلفه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و سیاسی است. وحدت با موانع و چالش‌های مختلفی مواجه بوده که با شدت کاستی آن اجتماع انسانی به سمت متضاد و مخرب آن که تفرقه و اختلاف است منحرف شده، و ناچار به پذیرش خسارت جبران ناپذیری از این پدیده شوم می‌شود. منابع اسلامی و سیره انبیاء و ائمه معصومین علیهم السلام، مشحون از مذمت رذیله تفرقه است. برای طی شدن فرایند به سوی آرمان‌ها با مضامین جزئی و کلی چون؛ استفاده بهینه از سرمایه اجتماعی، توسعه و پیشرفت، تحقق الگوی ایرانی اسلامی، تحقق تمدن نوین اسلامی و تمدن موعود مهدوی مواجه هستیم، که همگی این مضامین جزئی و کلی جز از طریق وحدت حصول و وصول شدنی نیست، با همین عبارت کوتاه، روشن می‌شود که تحصیل آرمان‌ها صرفاً از طریق وحدت میسر بوده و باید سهم وحدت و سطح آن برای تحقق هر مرحله از دوران طی شده و آرمانی مشخص شود. منظور از سطوح وحدت در این نوشتار سطوح چهارگانه استنباط شده از سخنان امام خمینی^(ره) است که در چهار سطح کلان؛ «وحدت ملی»، «اتحاد با کشورهای اسلامی»، «وحدت با محرومین و مستضعفین غیر الهیون» و «وحدت با ملل جهان» تعریف می‌شود.

۱. مروری بر ادبیات

در این قسمت، ضمن تعریف واژگان کلیدی در عنوان بحث، به طور اجمالی به مفهوم پردازی مؤلفه‌های مرتبط پرداخته می‌شود.

۱/۱. تعریف مفاهیم

برای واژگان کلیدی؛ وحدت، تمدن، تمدن اسلامی و تمدن نوین اسلامی تعاریف متعددی از سویی صاحب نظران ارائه شده است که در این بخش فقط تعریف گزیده و منتخبی آورده می‌شود:

وحدت: منظور ما از وحدت، هماهنگی و یکنوایی و هم‌صدایی است، تا برادران

دیگر در مقابل هم قرار نگیرند و لوله‌های تفنگ، از دشمن به دوست منصرف نشود. اگر این

شاء الله این هماهنگی باشد، خدا هم کمک خواهد کرد. بدون جهاد، هیچ دشمنی از صحنه عقب‌نشینی نخواهد کرد، و جهاد هم جز با اتحاد و وحدت و هماهنگی، امکان‌پذیر نیست. (خامنه‌ای، ۱۳۶۹: سخنرانی ۲۲ فروردین)

۱/۱/۲. **تمدن:** هر تمدنی حقیقت و ظاهری دارد، ظاهر تمدن را به چشم می‌بینیم و آن عبارت از: ثروت، قدرت، صنعت، تجارت، و قوانین و عادات و رسوم اجتماعی و علم و ادب می‌باشد، اما حقیقت تمدن که در نتیجه مطالعه اوضاع استنباط می‌شود، عبارت از: خوبی یا بدی، خوشبختی و یا بدبختی کسانی است که در پرتو آن تمدن زندگی می‌کنند. (زیدان، ۱۳۸۶: ۲۱۸)

۱/۱/۳. **تمدن اسلامی:** تمدن اسلامی، تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام می‌گردد. بدین ترتیب، تمدن اسلامی از همه ویژگی‌های تمدن الهی در چهارچوب آموزه‌های قرآنی و متکی بر سنت پیامبر اکرم (ص) برخوردار است و مؤلفه‌های آن، دین، اخلاق، علم، عدالت، قوانین، مقررات، اصول دینی و غیره است. (جان احمدی، ۱۳۸۸: ۵۱-۵۲)

۱/۱/۴. **تمدن نوین اسلامی:** تمدن نوین اسلامی عبارت است از: ظهور و بروز مادی و معنوی پیشرفت‌های هدفمند، نظام مند و نوظهور امت اسلامی، با محوریت ایران، بر اساس تعالیم اسلامی در تمامی عرصه‌های اجتماعی، که شکلی معنادار و منضبط به خود گرفته و جامعه اسلامی را به مقاصد خود نزدیک می‌کند.

در این تعریف، به چند عنصر تاکید شده است:

بر روی دو جنبه مادی و معنوی تمدن نوین اسلامی به‌مثابه دو روی یک سکه. بر روی پیشرفت‌های نوظهور که تا حدی مرز ما با تمدن تاریخی را مشخص می‌کند. بر روی محوریت ایران که محور و کانون تمدن نوین اسلامی تلقی می‌شود. بر روی تعالیم اسلامی که درون‌مایه و جهت تمدن نوین اسلامی را معین می‌کند.

بر روی تمامی عرصه‌های اجتماعی که از طریق آن، سوق‌یافتن تمدن نوین اسلامی به سمت تمدن‌های

تک‌ساخته یا مادی‌گرا نفی می‌شود. (gholami.sccsr.ac.ir، ۱۳۹۶: ۱ مرداد)

۱/۲. مفهوم پردازی وحدت

در مفهوم پردازی وحدت، ابعاد و موضوعات مختلفی قابل پردازش است که در این اجمال به معدودی از آنها از قبیل: «ارزش و جایگاه وحدت»، «سطوح وحدت»، «پیآمدهای وحدت» و «موانع وحدت» پرداخته می شود؛

۱/۲/۱. ارزش و جایگاه وحدت

عظمت ارزش وحدت در کلام کوتاهی از امام^(ره) که می فرمایند: «تفرقه از شیطان و وحدت از رحمان است.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۷: ۲۹۵) به صراحت مشخص است به همین دلیل وحدت از منظر انسانی عالی ترین و اصلی ترین عامل حفظ و ادامه بقای جامعه تشکیل شده است قبل از هر چیز دیگر، حفظ جامعه و ادامه حیات آن از اصل تشکیل جامعه مهمتر و والاتر و البته دشوارتر است. مانند دوست گرفتن و دوست نگه داشتن که دومی بسیار پر زحمت تر و پر مشقت تر است و نیاز به مراقبت و صرف انرژی بیشتر دارد. از نگاه دینی وحدت مثل بسیاری دیگر از زینت های فردی و اجتماعی بشری که مورد تایید و تاکید دین فرار گرفته است، می باشد. پیش شرط وحدت داشتن تفکر وحدت گرا و عمل به ضروریات انسانی، عقلانی، اجتماعی و... و با ارزش گذاری دینی و اخلاقی می باشد که به آن ارزش دینی و معنوی می بخشد و انسان را مشمول پاداش و نعمت الهی قرار می دهد. در ارزش و اهمیت وحدت مقام معظم رهبری می فرمایند؛ اگر وحدت رعایت می شد این همه مصیبت در دنیای اسلام وجود نداشت. (خامنه ای، ۱۳۹۸: سخنرانی ۲۴ آبان) و جایگاه آن را اینگونه توصیف می کنند: «حفظ وحدت را اصل قرار بدهیم و اگر تکلیف شرعی هم احساس کردیم ولی دیدیم عمل به این تکلیف ممکن است مقداری تشنج به وجود آورد و وحدت را از بین ببرد، قطعاً آنچه که تصور می کردیم تکلیف شرعی است، حرام است و حفظ وحدت واجب خواهد بود.» (خامنه ای، ۱۳۶۸: سخنرانی ۱۲ تیر)

۱/۲/۲. سطوح وحدت

چارچوب و مبناهای مختلفی برای سطح بندی وحدت متصور است از مجموعه این چارچوب و مبانی، در این نوشته سطوح چهارگانه؛

وحدت ملی، اتحاد با کشورهای اسلامی، وحدت با محرومین جهان، وحدت با ملل جهان، که عمدتاً متضمن نظرات امام خمینی^(ره) است، مورد توجه قرار گرفته و اجمالاً برای هر کدام از آنها استنادی آورده می شود.

وحدت ملی: «البته دو تفکر هست باید هم باشد، دو رأی هست باید هم باشد، سلیقه های مختلف باید باشد لکن سلیقه های مختلف اسباب این نمی شود که انسان با هم خوب نباشد... اگر در یک ملّتی اختلاف سلیقه نباشد، این ناقص است... اختلاف باید باشد، اختلاف سلیقه، اختلاف رأی، مباحثه، جار و جنجال اینها باید باشد لکن نتیجه این نباشد که ما دو دسته بشویم دشمن هم. باید دو دسته باشیم در عین حالی که اختلاف داریم، دوست هم باشیم.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۹: ۲۵۶ و ۲۵۵)

اتحاد با کشورهای اسلامی

«مشکل... مشکل دولت ها است با هم، چرا باید دولت های اسلامی با هم اینطور باشند که هر کدام به طرف دیگر بکشند؟ چرا باید یک کشورهایی که دارای همه چیز هستند و دارای همه جور قدرت هستند، اسرائیل با آن عده کم بیاید و به آنها اینطور حکمفرمایی کند؟ چرا باید اینطور باشد؟ جز این است که ملّت ها از هم جدا و از دولتها جدا و دولت ها از هم جدا و یک میلیارد جمعیت مسلمین با همه تجهیزاتی که دارند، نشسته اند و اسرائیل آن جنایات را به لبنان می کند و به فلسطین می کند و آنها نشسته اند و تماشا می کنند؟ تماشاگر هستند؟ آن قدر صدای برادرهای ما از آنجا بلند است و ما گوش می کنیم و نشستیم تماشاگر هستیم. کی ما باید قدرت خودمان را بباییم.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰: ۴۱۸)

جهات سیاسی زیادی در اجتماعات، جماعات و جمعاعات و خصوصاً اجتماع گرانهای حج می باشد که از آن جمله اطلاع بر گرفتاری های اساسی و سیاسی اسلام و مسلمین است... و از جمله وظایف در این اجتماع عظیم، دعوت مردم و جوامع اسلامی به وحدت کلمه و رفع اختلافات بین طبقات مسلمین است که خطبا و گویندگان و نویسندگان در این امر حیاتی اقدام نمایند و کوشش کنند در به وجود آوردن جبهه مستضعفین که با وحدت جبهه و وحدت کلمه و شعار لا اله الا الله از تحت اسارت قدرتهای شیطانی، اجانب و استعمارگران و استثمارگران بیرون آیند و با اخوت اسلامی بر مشکلات غلبه پیدا کنند... ای مسلمانان جهان و ای پیروان مکتب توحید! رمز تمام گرفتاریهای کشورهای اسلامی، اختلاف کلمه و عدم هماهنگی است و رمز پیروزی، وحدت کلمه و ایجاد هماهنگی است... اعتصام به حبل الله بیان هماهنگی جمیع مسلمین است. (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰: ۱۶۰)

وحدت با محرومین و مستضعفین جهان

دنیا اگر بخواهد از شر فساد آسوده بشود، باید همه مستضعفین دست به هم بزنند و قدرت های اینها را محدود کنند در حکومت های خودشان... بالاخره، اگر بخواهد بشر، مستضعفین عالم اگر بخواهند یک زندگی شرافتمندانه انسانی داشته باشند، باید همه مستضعفین جهان به هم دست بدهند... (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۵۲۰-۵۲۱)

من امیدوارم که یک حزب به اسم مستضعفین در تمام دنیا به وجود بیاید و همه مستضعفین با هم در این حزب شرکت کنند و مشکلاتی را که بر سر راه مستضعفین است از میان بردارند و در مقابل مستکبرین و چپاولگران شرق و غرب قیام کنند و دیگر اجازه ندهند که مستکبرین به مستضعفین عالم ظلم کنند. (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۹: ۱۶۰)

وحدت با ملل جهان: امام در چشم اندازی افتخارآمیز، ملت مسلمان و انقلابی ایران؛ و در دعوتی عمومی، همه انسانها را به وحدت فرامی خواند: حقایق قرآن، مسلمانان و بلکه همه انسانها را به وحدت دعوت می کند.

امام (ره) در مقدمه وصیتنامه خود چنین می گوید: «لازم است یادآوری کنم که وصیت الهی - سیاسی اینجانب تنها به ملت عظیم الشان ایران اختصاص ندارد، بلکه وصیتی برای همه ملت های مسلمان و مظلومین عالم از هر ملت و مذهب است.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۴۰۰) در این گستره حتی شرط الهیون و غیر الهیون نیست. این نوع از نگاه امام نیازمند تولید و ترویج ادبیات و فرهنگ سازی خاصی دارد.

مناسب است دو نکته در خصوص دسته بندی بالا یادآوری شود:

الف) از میان این چهار سطح وحدت با توجه به شرایط معاصر جامعه بین الملل آنچه بیشتر از همه مورد توجه امام خمینی (ره) است، «وحدت امت اسلامی» یا «وحدت اسلامی» در جهت تحقق اهداف راستین اسلام و اسلام ناب است. وحدت اسلامی این است که همه نیروهای مسلمانان، موضع گیری ها و اقدامات واحدی در قضایا و مسایل مشترک اسلامی، مانند باورهای اساسی و تعیین کننده، اجرای شریعت اسلام، تحقق نظام سیاسی اسلامی، یا موضع گیری واحد نسبت به دشمنان اسلام و مسلمانان در مقام عمل داشته باشند. این نوع وحدت و همبستگی بر اساس باورها، ارزش ها و جهان بینی و ایدئولوژی مورد نظر اسلام شکل می گیرد.

ب) سطح مهم دیگری از وحدت در دسته بندی دیگر مطرح است که عبارت است از؛ وحدت صاحبان ادیان الهی یا وحدت اهل کتاب: در این نوع از وحدت، مؤمنان به توحید و ادیانی که ریشه آسمانی دارند و دارای کتاب آسمانی هستند، با یکدیگر متحد هستند و در یک راستا یعنی تحقق توحید گام برمی دارند: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا...» (آل عمران: ۸۵).

در این آیه نیز تأکید بر این است که در کلمه ای (بیانی) که بین ما و شما یکسان است، یعنی توحید و دوری از شرک وحدت داشته باشید. وحدت ادیان به لحاظ هستی شناسی و ایدئولوژیک تنها بر مبنای اصل توحید و یکتاپرستی صورت می گیرد و نوعی اعتصام به حبل الهی است و پیروی از توحید ضرورتاً وحدت را به دنبال دارد. (امام خمینی، ۱۳۸۵ ج ۱۱: ۳۸۱؛ جمشیدی و ایران نژاد، ۱۳۹۱: ۱۸۲)

۱/۲/۳. پیامدهای وحدت:

با تلخیص و اقتباس از برخی منابع، پیامدهای زیر را برای وحدت می توان برشماری نمود.

۱. عامل استقلال و خودکفایی؛ اگر هر گروه و ملتی، با هر دین و مسلکی، خواهان استقلال باشند و مصمم هستند که تحت قیومیت فرد یا افراد یا کشوری قرار نگیرند، بایستی وحدت داشته باشند. این موضوع بر هیچ عالم و سیاستمداری پوشیده نیست. امام خمینی (ره) در این زمینه گفته اند: «اگر مسلمین با هم متحد بشوند، هیچ دولتی نمی تواند به آنها غلبه کند.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۳۸۴)

۲. موتور حرکت انسان در رخدادهای مهم؛ در فعالیت های خرد و کم اهمیت، وحدت نقشی ندارد یا نقش آن کم رنگ است؛ اما در حرکت های مهم و کلان بایستی میان نقش آفرینان و عوامل اجرایی اتحاد وجود داشته باشد. «واضح است در پیشامدهای مهم، تا وحدت کلمه نباشد، کاری از پیش نمی رود.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۴۵۱)

۳. ناکامی ابرقدرت ها و قدرت های استکباری؛ وحدت و وفاق دینی - که دایره گسترده ای دارد - سدّ محکم و پولادینی در مقابل دولت های ستمگر است و نمی گذارد آنها به اهداف استعماری خود برسند. به باور امام خمینی (ره): «نوعاً قدرت های ستمگر از راه ارباب و تهدید یا به وسیله بوق های تبلیغاتی خودشان و یا به وسیله عمال مزدور بومی خائشان، مقاصد شوم خود را اجرا می کنند.

در صورتی که اگر ملت‌ها با هشیاری و وحدت در مقابل‌شان بایستند، موفق به اجرای آن نخواهند شد.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸: ۹۲)

۴. پس راندن کشورهای متجاوز؛ وحدت نه تنها برای دفع، بلکه برای رفع و پس راندن قدرت‌های سلطه‌جو، کارآمد است. به اعتقاد امام خمینی (ره): «قدرت‌های بزرگ فهمیده‌اند که آن چیزی که آنها را عقب زده است، اسلام و وحدت مسلمین و برادری بین تمام گروه‌های اسلامی است. (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۸۱)

۵. حل و فصل مشکلات جهان اسلام؛ بدون شک اگر مسلمانان جهان با اخلاص و همدلی در زمینه‌های دینی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و علمی همکاری نمایند، بر مشکلات خود فائق آمده، پیشرفت‌های خارق‌العاده‌ای خواهند نمود و به کشورهای سلطه‌طلب و جهان‌خوار نیازی نخواهند داشت. از مسائل مهم سیاسی قرآن، دعوت به وحدت و منع از اختلاف است - با تعبیرهای مختلفی که در قرآن کریم هست - منع تنازع بین مسلمین و سران مسلمین است که نکته‌اش را هم فرموده است که: لَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ (انفال: ۴۶) ما بررسی کنیم به اینکه آیا این دو اصل مهمی که دو اصل سیاسی مهم اسلامی است، در بین مسلمین چه وضعی دارد؟ آیا مسلمین اعتنایی کرده‌اند به این دو اصل؟ و آیا تبعیتی کرده‌اند از این دو اصل مهمی که اگر اطاعت از آن بکنند، تمام مشکلات مسلمین حل می‌شود؟ (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۳۴)

رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز، در این رابطه تأکید دارند:

اگر مسلمان‌ها متحد شوند... اگر متوجه قدرت خود شوند، اگر باور کنند که وضعیت فعلی قابل‌تغییر است و می‌شود بر سرنوشت خود مسلط شد و اگر ببینند که چگونه بعضی از ملت‌ها مثل ملت بزرگ ایران توانستند بر سرنوشت خودشان مسلط شوند و تحت تأثیر قدرت‌ها قرار نگیرند، مطمئناً مصائب دنیای اسلام هم تمام خواهد شد. (خامنه‌ای، ۱۳۷۲: سخنرانی ۴ فروردین)

۶. سربلندی مسلمان‌ها؛ وحدت مسلمانان حول محور «اسلام» معجزه می‌کند و آنها را که به سبب دوری از حقایق این دین نورانی از هم فاصله گرفته‌اند، به سروری و سیادت می‌رساند. به حدی که استعمارگران سلطه‌جو به هیچ وجه نخواهند توانست با آنها برخورد نظامی کرده، یا مورد بهره‌برداری‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قرار دهند.

امام خمینی (ره) گفته اند: «همان طور که می دانید... کارشناس های آنها [کشورهای سلطه گر] فهمیده بودند که اگر این اجتماع بزرگ اسلام یک وقتی به هم نزدیک بشوند و پیوند کنند، دیگر هیچ قدرتی نمی تواند با اینها مقابله کند و هیچ قدرتی نمی تواند سلطه جویی پیدا کند نسبت به اینها.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵، ۴۸۲)

ایشان در جای دیگری می فرمود: «اگر مسلمین بخواهند این عزّت و عظمتی را که در صدر اسلام بین پیغمبر اکرم و اصحاب بود و سایر اقشار مسلمین، آن سیره را متابعت کنند تا اینکه عظمت خودشان را بیابند، آن سیره همان اتفاق بر اسلام [است.]» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۹: ۲۷۴)

رهبر معظم انقلاب هم تاکید کرده اند: «جهانخواران که سودای حاکمیت بر سراسر جهان را در سر می پروراند، از بیداری و وحدت امت اسلامی بیمناکند و آن را سدّی در برابر سیل ویرانگر نقشه های خود می شمرند و در تلاش برای پیشدستی و پیشگیری از آنند.» (خامنه ای، ۱۳۸۳: سخنرانی ۲۹ دی) ۷. گریز از ذلّت و خواری؛ دشمنان اسلام به رهبری آمریکا، سودای رهبری جهان و ذلیل ساختن ملت ها، به ویژه مسلمانان را در سر می پروراند و قوی ترین اهرم برای مقابله با آنها، اتحاد و وفاق است. رهبر معظم انقلاب در این زمینه گفته اند:

قدرت های بیگانه و قدرت های دارای سوءنیت ... دارای انگیزه های سلطه طلبی هستند. می خواهند ملت های اسلامی را در مقابل خودشان ذلیل کنند، خرد کنند، وادار به اطاعت محض کنند. خوب، این پنجاه و چند کشور اسلامی، این ملت های مسلمان، برای اینکه در مقابل یک چنین سوء نیت واضح و بزرگ و قلدرانه ای بایستند، راه شان چیست، جز وحدت؟! (خامنه ای، ۱۳۸۷: سخنرانی ۲۵ اسفند)

۸. عزّت کامل و عمل به احکام اسلامی؛ زمانی که در کشورهای اسلامی فرهنگ غربی حاکم و الگوهای مسلمانان، مظاهر فریبنده مغرب زمین باشد، از عزّت و سربلندی تهی خواهند بود و مجالی برای عمل به احکام اسلام و اجرای آنها پیدا نمی شود؛ اما اگر همگی تحت پرچم نورانی اسلام قرار گیرند، به عزّت و اقتدار دست می یابند و برای آنها مجال عمل به دستورات الهی فراهم می گردد.

رهبر معظم انقلاب اشاره کرده اند: «امروز وحدت دنیای اسلام، یک هدف اعلاست که اگر این وحدت حاصل شود، آن وقت دنیای اسلام حقیقتاً می تواند به عزّت کامل و عمل به احکام اسلامی دست پیدا کند.» (خامنه ای، ۱۳۸۵: سخنرانی ۲۵ دی)

۹. سیانت از جهان اسلام؛ کشورهای جهانخوار در اندیشه هضم و حذف مخالفین خود، به ویژه مسلمان ها هستند تا بتوانند بدون دغدغه بر تمامی ذخایر و منابع اقتصادی جهان اسلام تسلط پیدا کنند. برای اجرای این هدف شیطانی، صهیونیست ها با پشتیبانی شیطان بزرگ، دست به کار شده، با تهدید، تطمیع، جنگ و کشتار و... غده ای سرطانی به نام اسرائیل را در قلب جهان اسلام ایجاد کرده اند و همواره به فکر توسعه و گسترش آن تا حذف و هضم تمام کشورهای اسلامی بوده اند، لذا نباید ساده لوحانه فکر کرد که اگر صهیونیست های غاصب فلسطینی ها را به طور کامل نابود کند، آسوده خواهد نشست.

راه اصلی مقابله بر این معضل بزرگ، اتحاد مسلمانان است. رهبر معظم انقلاب (حفظه الله) می فرماید: امروز تهدید آمریکا در این منطقه متوجه یک کشور و دو کشور نیست؛ متوجه همه است. امروز تهدید سرمایه داران صهیونیست پشت سر دستگاه حاکمه آمریکا، به بلعیدن یک قسمت از منطقه ما اکتفا نمی کند؛ همه منطقه را می خواهند ببلعند و امروز صریحاً هم این حرف را می گویند. طرح خاورمیانه بزرگ، معنایی جز این ندارد. از پنجاه و چند سال پیش که دولت غاصب صهیونیست تشکیل شد و از حدود صد سال پیش که این فکر در مجامع غربی و اروپایی شکل گرفت، نیت همین بود که می خواهند این منطقه را ببلعند؛ ببرند؛ لازم دارند. مردم این منطقه برای شان مهم نیستند؛ همه مورد تهدیدند. وقتی همه مورد تهدیدند، عاقلانه ترین راه این است که همه به فکر بیفتند و دست ها را در دست هم بگذارند.» (خامنه ای، ۱۳۸۳: سخنرانی ۱۸ اردیبهشت)

۱۰. پیشرفت های بنیادین؛ دولت های استعمارگر و غارتگر تا جایی که بتوانند، مانع پیشرفت جهان اسلام می شوند و نمی گذارند آنها در هیچ زمینه ای، به خصوص عرصه علم و فناوری به رشد و شکوفایی برسند؛ زیرا این حرکت ها و خیزهای علمی را مانع و مخالف سیاست های سلطه مآبانه خود می دانند، (اصغری نژاد، ۱۳۹۳: ۱۳) بنابراین، به انحای گوناگون به مسلمان ها تلقین می کنند که آنها نمی توانند به تنهایی و بدون وابستگی به آنها پیشرفت کنند و به حیات خود ادامه دهند. اگر جهان اسلام در پناه حضرت حق به خودباوری برسد و از دانشمندان و متخصصین خود استفاده کند، نیازی به سلطه پذیری ندارد و رشد شایسته خود را در عرصه های مختلف کسب می کند.

رهبر معظم انقلاب گفته اند: «اگر امت اسلامی می خواهد در میدان های علم، ترقی، پیشرفت مادی، تسلط بر سرنوشت خود، رهایی از سلطه بیگانگان و سعادت درونی و بیرونی پیشرفت کند، راهش با کلمه توحید و توحید کلمه است.» (خامنه ای، ۱۳۸۲: سخنرانی ۵ آذر)

۱۱. حل مشکلات فلسطین و جهان اسلام؛ ملت ایران با نصب العین قرار دادن اسلام به عنوان نسخه ای که بایدها و نبایدهای زندگی را مشخص می کند و با اتحاد کلمه، توانست دست های بیگانگان و سلطه گران را قطع کند و مستقل شود و مشکلاتش را حل و فصل نماید و چنان که مردم مسلمان سایر مناطق اسلامی به این راهکار عمل کنند، به پیامدهای مثبت آن نایل می گردند و مشکل فلسطین در پرتو انرژی عظیمی که در کشورهای اسلامی نهفته شده، قابل حل است. رهبر انقلاب فرمود: «انرژی عظیم امت اسلامی می تواند مشکلات جهان اسلام و از جمله مشکل حاد و فوری فلسطین را حل کند.» (خامنه ای، ۱۳۸۷: سخنرانی ۱۴ اسفند)

۱۲. راهکار مقابله با تهدیدهای آمریکا (اصغری نژاد، ۱۳۹۳: ۱۳)

۱/۲/۴. موانع وحدت

وحدت با آسیب ها، موانع و چالش های مواجهه است که نیازمند بحث مستقل و مفصلی است، که در این اجمال گذر به مواردی اشاره می شود:

۱. سوء تفاهم ها

استاد مطهری می گویند: «آنچه مانع اتحاد اسلامی است، بیشتر سوء تفاهماتی است که فرقه های اسلامی نسبت به یکدیگر دارند، و بدیهی است تا زمانی که این سوء تفاهمات از بین نرود، وحدت به معنای واقعی کلمه حاصل نمی گردد.» (مطهری، ۱۳۷۸: ۴۱۳)

۲. مشکلات فرهنگی

مقام معظم رهبری می فرمایند؛

«اگر خدای نکرده جلسات ما، جلسات وحدت شکن باشد، این فرصت را از دست داده ایم. اگر کیفیت حرف زدن ما یا مضمون حرف های ما جوری باشد که دشمنان ما را در هدف های شان موفق بکند، ما این نعمت الهی را بَدَلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا تَبْدِيل کرده ایم به نَقْمَت؛ این را باید مواظب بود، باید مراقب بود...، برای آدم های آگاه و مطلع از اوضاع جهان و جهان اسلام هم این مثل روز روشن است که امروز اختلافات مذهبی در میان مسلمانان، یک وسیله و برگه ای است در دست دشمنان ما، یک شمشیر در

دست دشمنان ما، همین اختلافات مذهبی است. علنی کردن اختلافات، صریح کردن مخالفت های اعتقادی، به زبان آوردن مطالبی که کینه ها را بر می افروزد، یکی از وسایلی است که دشمن ما از آن بیشترین استفاده را دارد می کند. حالا [اگر] ما جوری عمل نکنیم که این مقصود دشمن برآورده بشود، این بَدَلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا است. در جلسات نباید کینه ورزی های مذهبی را زیاد کرد؛ این را چقدر باید تکرار کرد؟ بارها تکرار کرده ایم؛ بعضی حاضر نیستند [گوش کنند]... (خامنه ای، ۱۳۹۳: سخنرانی ۱ فروردین)

۳. نگرش های بسته و دگم

بنا به تجربه بخشی از افراد از طرفین مباحث اعتقادی و سیاسی بنا به دلایل مختلف اصلاً قائل به وحدت نبوده، فکر می کنند، وحدت ممکن نیست و یا عده فکر می کنند که اصلاً به وحدت نیازی نیست.

۴. اختلاف اقوال با اعمال

«فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (زمر: ۱۸)

وحدت یک امر وجوبی است نه اخلاقی، تا زمانی که رویکردمان به وحدت یک امر اخلاقی باشد، وحدت ایجاد نمی شود. واقعیت این است که وحدت یک امر وجوبی است. همانطور که گفته شد: «حفظ وحدت را اصل قرار بدهیم و اگر تکلیف شرعی هم احساس کردیم ولی دیدیم عمل به این تکلیف ممکن است مقداری تشنج به وجود آورد و وحدت را از بین ببرد، قطعاً آنچه که تصور می کردیم تکلیف شرعی است، حرام است و حفظ وحدت واجب خواهد بود.» (خامنه ای، ۱۳۶۸: سخنرانی ۱۲ تیر) بر خلاف مضمون صریح فوق عمل برخی افراد انطباق با گفته هاشان نداشته و قول و عمل شان یکی نیست.

۲/۳. مفهوم پردازی تمدن نوین اسلامی

همه دستاوردهای مسلمانان در ابعاد گوناگون اقتصادی، فرهنگی، مذهبی، اجتماعی، اخلاقی، مادی و معنوی، صنعت، اختراعات و اکتشافات است که از عصر پیامبر (ص) شروع شد و با گسترش قلمرو اسلامی از مرزهای غربی چین تا اندلس را در برگرفت.

امروز، یک تحوّل دیگر تحوّل در نگاه به آینده است. در آن دورانی که نهضت شروع شد و امام وارد میدان شدند، با همه ی شعارهایی که بعضی از احزاب و گروه ها و گروهک ها و مانند اینها می دادند که خیلی

هم محدود و کوچک بودند، در نگاه مردم آینده‌ای دیده نمی‌شد؛ یعنی مردم یک افق آینده‌ای در مقابل چشم نداشتند. این تبدیل شد به ایجاد تمدن نوین اسلامی؛ یعنی شما امروز به ملت ایران که نگاه کنید، این دست مبارک امام است که این حالت را به وجود آورده است؛ مردم دنبال این هستند که تمدن نوین اسلامی را تشکیل بدهند و به وجود بیاورند، اتحاد عظیم اسلامی را به وجود بیاورند، امت اسلامی را تشکیل بدهند. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹: سخنرانی ۱۴ تیر)

از زمانی که تمدن نوین اسلامی از سوی مقام معظم رهبری مطرح و به یک گفتمان رایج تبدیل شده است از جهات و ابعاد مختلف مورد توجه و بحث بسیاری از صاحب نظران و اندیشمندان قرار گرفته است که به ابعادی از آن اشاره می‌شود:

۱/۳/۲. تعابیری از تمدن نوین اسلامی

۱. تمدن نوین اسلامی یعنی اینکه ما باید به سئوالاتی که مطرح می‌شود پاسخ بدهیم و از مسائل گذشته عبور کرده و یک زندگی خوب بسازیم. ما ناگزیر به تقریب هستیم چون غرب می‌خواهد حیات و آموزه‌های اسلام را از ما بگیرد. لازمه رسیدن به تمدن نوین اسلامی پرهیز از تعصب، و پاسخگویی به سئوالاتی است که مطرح می‌شود.

۲. موضوع تمدن نوین اسلامی یک موضوع بین‌دانشی و بین‌رشته‌ای است. به عبارت دیگر، همه دانش‌ها اعم از انسانی و اجتماعی، پایه، فنی و مهندسی و پزشکی و نیز شمار قابل توجهی از رشته‌های تخصصی در هر دانش، می‌توانند در پژوهش‌های عرصه تمدن نوین اسلامی سهیم باشند، لکن طبیعی است که در بدو امر، و به منظور تعیین چارچوبی مشخص برای ورود به این عرصه، علوم انسانی و اجتماعی و رشته‌هایی چون فلسفه، کلام، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و تاریخ از نقش ویژه‌ای برخوردار خواهند بود. (gholami.sccsr.ac.ir، ۱۳۷۷: ۱۷ آذر)

۳. موضوع تمدن نوین اسلامی زمانی از میدان علم به میدان عمل منتقل می‌شود که بر اساس تقویت خودباوری و اعتماد بنفس اسلامی، اولاً به رویکرد و معرفت عمومی تبدیل شود و همه بخواهند به سمت تمدن نوین حرکت کنند و ثانیاً مردم تدریجاً، عالم غربی را ترک کرده و وارد عالم اسلامی شوند؛ البته تغییر عالم در دوران پیش از ظهور حضرت مهدی موعود (عج) نسبی است نه مطلق، هر چند ما منکر نقاط مثبت تمدن‌های دیگر نیستیم.

۲/۳/۲. نقش مبانی فقه تمدن ساز اسلامی

فقه تمدن ساز اسلامی، رویکردی کلان به همه ابواب فقه است که مجموعه احکام اسلامی را در بُعد تمدنی در برمی گیرد. فقه تمدن ساز اسلامی، از فقه حکومتی و فقه نظام سازی جدا نیست بلکه اگر بتوان برای فقه حکومتی نامی دیگر برگزید، قطعاً فقه تمدنی و فقه نظام سازی مناسب ترین خواهد بود. فقه تمدنی، مبتنی بر یک سری مبانی است که از جمله آن می توان به فطرت توحیدی، عقلانیت و خردورزی، جامعیت دین اسلام، نظام ولایت، امت واحد، تدبیر و قانون الهی اشاره کرد. (کارشناس، ۱۳۹۹: ۱۱۲)

۲/۳/۳. شاخصه های تمدن نوین اسلامی

مقام معظم رهبری در تعریفی کلی، شاخصه تمدن اسلامی را بهره مندی انسان ها از همه ظرفیت های مادی و معنوی می داند که خداوند برای تأمین سعادت و تعالی آنان، در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است. از جمله شاخصه های تمدن اسلامی که اندیشمندان و مورخان اسلامی در تاریخ اسلام بیان کردند و مقام معظم رهبری به شیوه منسجم تری درباره آن ها سخن گفتند، عبارت اند از محوریت قوانین قرآنی، خردورزی، علم، اخلاق، مجاهدت در راه خدا، حکومت مردمی، پرهیز از تحجر، ایجاد رفاه عمومی، استقرار عدالت، دوری از اقتصاد مبتنی بر ربا و تکاثر. اما معظم له با درایت خویش و با درک مقتضیات زمان، مسأله تمدن نوین اسلامی را با مؤلفه های جدیدی مانند ابتکار و خلاقیت، توجه به رسانه های مدرن، هنر، سینما، بهبود روابط بین الملل و صدور احکام فقهی متناسب با نیازهای جدید بشری را مطرح نمودند تا تمدن اسلامی پویا شود و در رقابت با دنیای مدرن غرب باقی بماند و پویایی خود را حفظ کند. به اعتقاد معظم له گسترش تمدن نوین اسلامی به همت و خرد دسته جمعی نیاز دارد که در سایه وحدت، انضباط، کار، تلاش، ایمان به خدا، خلاقیت، عقلانیت، توانایی علمی و داشتن رسانه های قوی به وجود می آید. (اکبری، ۱۳۹۴: ۱۰۷)

با توجه به متون اسلامی از جمله محتوای قرآن و همچنین بیانات رهبر معظم انقلاب درباره تمدن اسلامی می توان برخی از شاخص های عمده زیر را برای تمدن نوین اسلامی برشمرد.

۱. دین باوری و خدا مداری (ایمان)

۲. محوریت قوانین الهی و قرآن

۳. علم و دانش

۴. عقل و عقلانی
۵. اخلاق
۶. عدل و عدالت
۷. تلاش و مجاهدت
۸. رسانه‌های مدرن، هنر و سینما (در تمدن نوین اسلامی)

۴/۲. تبیین رابطه وحدت و تمدن نوین اسلامی

وحدت و اجتماع بر گرد محور دین و پیشوای دادگر در اسلام اهمیت ویژه‌ای دارد، حتی نماز که نماد عبادت است ترجیحاً یا لزوماً به جماعت گزارده می‌شود، چنان که نماز عید فطر و قربان (در عصر غیبت) و نمازهای واجب یومیّه ترجیحاً و نماز جمعه لزوماً به جماعت گزارده می‌شوند. قرآن می‌فرماید: به ریسمان خدا چنگ بزنید و پراکنده نشوید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: شیطان، گرگ انسان است، چنان که گرگ همواره گوسفندان و امانده و دور افتاده از گله را می‌درد، پس، از دسته بندی‌های (سیاسی و فرقه‌ای) بپرهیزید و بر شما باد به شرکت در مجالس عمومی و حضور در مساجد. در جای دیگر فرمود: وحدت سیاسی بر محور پیشوای عادل نعمتی است که هیچ کس ارزش آن را نمی‌داند، بنابراین جدایی از گروه مومنان نه تنها عامل تقرب نیست، بلکه عامل گرفتاری به دست شیطان است. (جوادی آملی و دیگران، ۱۳۹۸: ۴۵۰-۴۵۱)

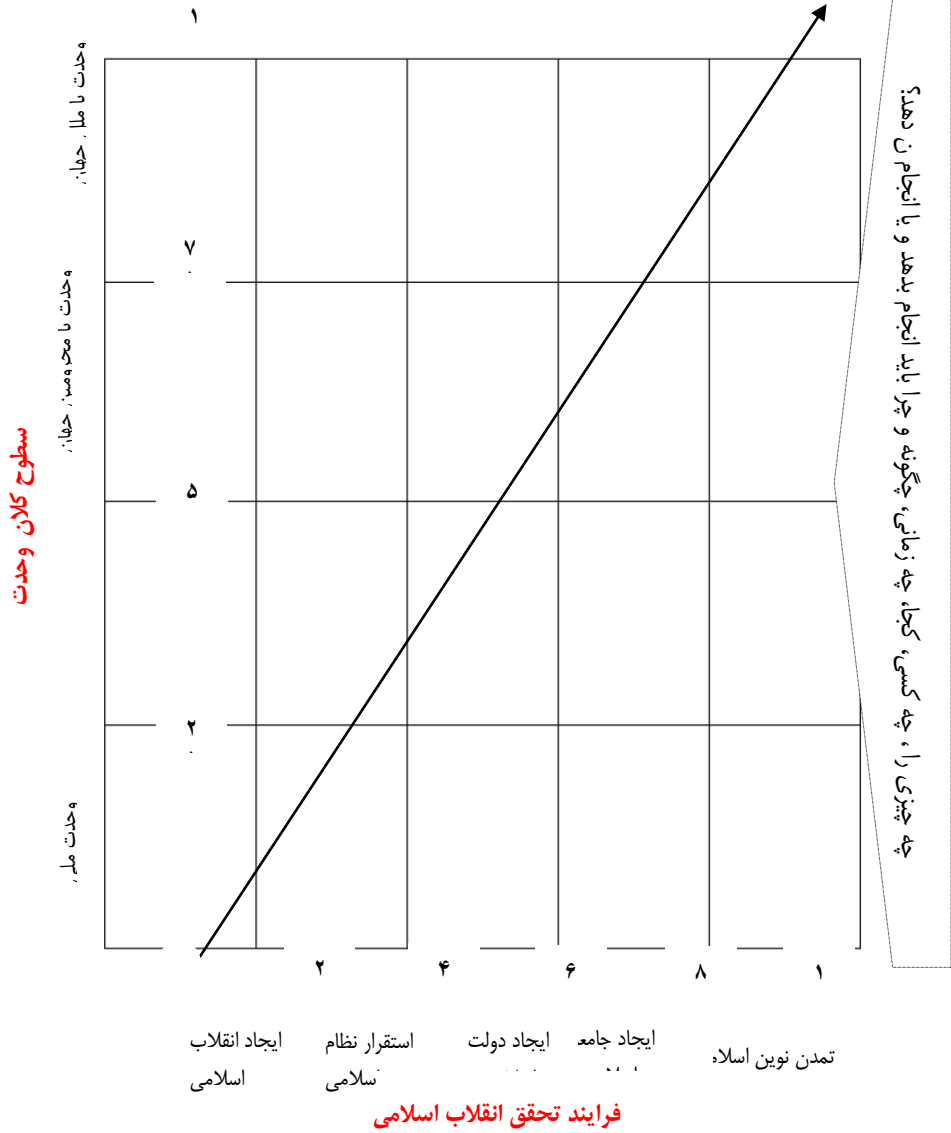
زیربنای هر توسعه‌ای فرهنگ است. فرهنگ نگاه انسان به پدیده‌ها را می‌سازد و در واقع خود تمدن در تعریف بسیاری از دانشمندان علوم انسانی، شق و وجه مادی فرهنگ را تشکیل می‌دهد. تا زمانی که نگاه فرهنگی یک جامعه همسو و تعالی بخش نباشد، تمدنی نیز در آن اتفاق نخواهد افتاد.

احیای تمدن نوین اسلامی نیازمند نهادینه سازی فرهنگ تمدن ساز است، همان اتفاقی که بعد از رنسانس در غرب اتفاق افتاد و پیشتر از آن پیامبر اعظم (ص) برای بنیاد تمدن بزرگ اسلامی، فرهنگ امت مسلمان را تغییر داد و همسو کرد. در واقع آموزه‌های رسول گرامی اسلام (ص) باعث ایجاد یک تفکر و اندیشه جدیدی شد که نتیجه آن شکل‌گیری یکی از بزرگترین تمدن‌های بشری بر اساس آموزه‌های وحیانی بود. بنابراین باید دانست که هم براساس تجربیات تاریخی و همچنین با لحاظ یافته‌های دانش بشری در حوزه‌های انسانی، تأکید بر این نکته ضرورت تام دارد که فرهنگ زیر بنای اصلی احیای

تمدن اسلامی است و در این ارتباط جمله معروف حضرت امام خمینی (ره) که فرهنگ را عامل خوشبختی و بدبختی ملت ها بر شمرده اند، کاملاً عمق نگرش آن بزرگوار به فرهنگ را نشان می دهد. ایمان مشترک تمام مسلمانان جهان به خداوند و رسالت نبی مکرم اسلام (ص) و پایبندی به آموزه های قرآن مجید از اصلی ترین اصول تمدن ساز اسلامی می باشد که تقویت آن ها به تحکیم و تثبیت تمدن یکپارچه اسلامی می انجامد.

وحدت و تمدن نوین اسلامی دو مولفه لازم و ملزوم برای امت واحده اسلامی محسوب شده و ضمن کمک متقابل به هم، این نکته عقلی به صراحت قابل پذیرش است، برای فرایند تحقق اهداف انقلاب اسلامی و وصول به مراتب عالیه آرمان آن باید از قابلیت های موجود در سطوح کلان وحدت بهره جست که الگوی زیر و تشریح ذیل آن متضمن این معناست.

چه چیزی را، چه کسی، کجا، چه زمانی، چگونه و چرا باید انجام می‌داد و یا انجام نمی‌داد؟
وضع موجود

مدل محاسبه وحدت لازم برای فرایند تحقق

تشریح الگو

۱. عبارت: «چه چیزی را، چه کسی، کجا، چه زمانی، چگونه و چرا باید انجام می داد و یا انجام نمی داد؟» وضع موجود و عبارت؛ چه چیزی را، چه کسی، کجا، چه زمانی، چگونه و چرا باید انجام بدهد و یا انجام ندهد؟ وضع مطلوب الگو را مورد مذاقه و دو وضعیت را مقایسه و فاصله آنها را مشخص می کند.
۲. هر کدام از خانه های داخل الگو نیازمند اقدامات خاص با ضریب مشخص می باشد که در داخل هر خانه بین ۰ تا ۱۰۰ درصد به صورت جداگانه قابل محاسبه و تمایز است.
۳. هر مرحله از فرایند تحقق انقلاب اسلامی و یا هر سطح از وحدت با اهمیت و جایگاه یکسانی برخوردار نبوده و الزامی به طی نمودن هر مرحله بعد از مراحل قبلی ندارد، و می تواند به صورت نسبی و به موازات هم طی شود، البته اگر در مراحل پایین تر توفیقات قابل توجهی به دست نیاید مراحل بالاتر هم با مشکلات و موانع بیشتری مواجه می شود.
۴. با انجام مطلوب، به موقع و روش مناسب همه فعالیت ها در تمام سطوح برای وصول به تمامیت تمدن نوین اسلامی مقدور است.
۵. الگو از منظرهای مختلف از قبیل؛ منابع دینی، امام^(ع) و مقام معظم رهبری و... به طور جداگانه قابل بررسی و محاسبه است.
۶. در الگو چه به صورت عمودی و افقی آغاز یک مرحله ضرورتاً به شرط اتمام مرحله قبلی

نتیجه

با توجه به تعریف ارائه شده از تمدن نوین اسلامی مهم ترین وظیفه امروز جامعه و مخصوصاً نخبگان کشور معطوف و متمرکز بر روی این هدف والا و تهیه لوازم و مقدمات آن است. یکی از لوازم مهم برای این عرصه مسأله وحدت جهان اسلام است. تمدنی می تواند تمدن واقعی باشد که توان وحدت سازی و برقراری پیوند میان جوامع مختلف را داشته باشد. اگر این طور نباشد این تمدن موفق نخواهد بود و اصلاً نمی تواند تمدن باشد، لذا باید گفت ارتباط عمیق و ناگسستنی باید میان وحدت و تمدن وجود داشته باشد در این ارتباط به موارد زیر مستمراً مدنظر باشد.

۳/۱. فرهنگ سازی و نهادینه سازی گفتگوی وحدت، مقدمه برای تعمیق بحث تمدن سازی اسلامی و نیل به تمدن نوین اسلامی باشد.

۳/۲. برای وصول به تمدن نوین اسلامی به شکل تام باید کم کردن و پرکردن فاصله وضع موجود و وضعیت مطلوب از بایسته ها مدنظر باشد.

۳/۳. باید راهبردهای وحدت برای نیل به مراحل فرایند تحقق انقلاب اسلامی تدوین و اجرای آن رصد و تضمین گردد.

۳/۴. برای وصول به هر کدام از مراحل فرایند تحقق این خواسته تمدن نوین اسلامی فعالیت هایی لازمه با اولویت بندی و راهبردهای آن تنظیم کند.

۳/۵. از آنجایی که کیفی ترین پدیده و مؤلفه ها قابل تبدیل به کمیت است، لذا باید با کمی نمودن مؤلفه های تمدن نوین اسلامی مقدار مورد نیاز وحدت برای هر کدام از مراحل مشخص و راه های تأمین آن تدوین شود.

۳/۶. با توجه به محتوای متن و نتیجه حاصله، هر کدام از خانه های الگو از منظرهای مختلف نیازمند تحقیق متعدد و مستوفی ای می باشد، و به عبارت دقیق تر پاسخ دقیق به ابعاد مختلف هر خانه مستلزم انجام صدها تحقیق بر اساس این الگو می باشد.

کتابنامه

قرآن کریم

بیانات مقام معظم رهبری

اصغری نژاد، محمد (۱۳۹۳). «نگاهی به پیامدهای وحدت و تفرقه در جهان؛ در بیانات امام خمینی و مقام معظم رهبری»، ماهنامه مبلغان، پیاپی ۱۸۵، ص ۴-۱۴.

اکبری، مرتضی و رضایی، فریدون (۱۳۹۴). «واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری»، دوفصل‌نامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایران، شماره ۵، بهار و تابستان، ص ۸۵-۱۰۸.

جان احمدی، فاطمه (۱۳۸۸). تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، تهران، انتشارات نشر معارف.

جوادی آملی، عبدالله و دیگران (۱۳۹۸). مفاتیح الحیاه، قم، اسرا.

جمشیدی، محمدحسن و ایران‌نژاد، ابراهیم (۱۳۹۱). «ویژگی‌های همبستگی و وحدت اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی»، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، شماره ۲، بهار، ص ۱۶۱-۱۸۶.

خمینی (امام خمینی)، روح الله (۱۳۸۵). صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۱، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۱.

زیدان، جرجی (۱۳۸۶). تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهر کالم، تهران، امیر کبیر.

کارشناس، علی (۱۳۹۹). «نقش مبانی فقه تمدن ساز اسلامی در ایجاد وحدت امت بر اساس منظومه فکری مقام معظم رهبری»، نشریه علمی تمدن اسلامی و دین پژوهی، شماره ۴، تابستان، ص ۱۱۲-۱۲۸.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). یادداشت‌های استاد مطهری، تهران، صدرا، ج ۱.

<http://gholami.sccsr.ac.ir>